

Андрій САМОТУГА

заступник начальника

науково-редакційного відділу

Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВА ЛЮДИНИ: ВІД ЦИВІЛІЗАЦІЙНО-СВІТОГЛЯДНОГО ВОДОРІЗДІЛУ ДО ВИЗВОЛЬНО-ОБ'ЄДНАВЧОЇ СИЛИ

Оскільки вже як три чверті століття тому було прийнято Загальну декларацію прав людини, її дискусійність не стихає й виходить далеко за межі юриспруденції, все більше занурюючись у політичну, філософську та навіть цивілізаційну царини. Наукові та прикладні дебати ведуться навколо універсальності цього документа, виходячи з його оригінальної назви – англ. «*Universal Declaration of Human Rights*». Прикметник *universal* є субстантивованим від *Universe* («Всесвіт»), що за своїм значенням є дещо ширшим від понять «загальний» чи «міжнародний». Отже, переклад першого слова назви українською є не цілком точним, інакше назва англійською була б «*general*» чи «*comprehensive*». Крім того, переклад всього документа навіть не є офіційним, як зазначено в його українській версії [1].

Не вдаючись у лінгвістичні нюанси назви, звернемо передовсім увагу саме на суть універсальності, тобто на сприйняття положень цього акта всіма суб'єктами міжнародного права та міжнародних відносин, незважаючи на його декларативність, на відміну від пактів чи конвенцій (причому більшість із них розроблено та прийнято саме на основі цієї Декларації), тобто формульну необов'язковість для його підписання та ратифікації державами з точки зору міжнародного права.

Здавалося б, прийняття цього документа всесвітнього значення покладе край суперечностям щодо пріоритетності прав людини над інтересами держави, що зумовлювали розмаїття та строкатість праворозуміння – явище, яке деякі вчені іменують зараз правовим поліцентризмом, спричиненим, як вони вважають, неуніверсальністю права, що є фактором існування різних правових культур (цивілізацій), а тому основним принципом міжнаціональної комунікації, на їхню думку, має бути толерантність, а не сентенція західного світу [2]. Виходить, що ці та інші автори схиляються до існування свого роду водорозділу між Заходом і Сходом (хоча поняття Сходу є набагато збірним і загальним, ніж Заходу, зважаючи насамперед на релігійну парадигму: Захід християнський, а Схід не лише мусульманський) у сприйнятті та дотриманні цієї Декларації й інших міжнародних актів з прав людини?

За твердженням інших авторів, Захід у плані геополітичному –

категорія набагато вужча, окресленіша. Сьогодні Захід – це, по суті, демократичний світ: Європа і Північна Америка. В основі цього поняття – початкова ідея Європи як Заходу. Це теж ідея структурована, вона формується вже впродовж тисячоліть. Але на відміну від простору Сходу, кордон західної ойкумени чіткий і детермінований власне парадигматичними цінностями, що стали підґрунтям демократії. А від кінця Другої світової війни дотепер – структурування категорії Європи як західної цивілізації набуло остаточного виміру, оскільки європейська матриця стала базовою для розуміння виміру демократичного світу [3].

Та й самому Заходу, перш ніж стати лідером у просуванні концепції прав людини, довелося пройти надто тернистий і болісний шлях, витворюючи в різні століття спочатку національні акти (Велика Хартія Вольностей 1215 р., Білль про права 1689 р., Декларація незалежності 1776 р., Декларація прав людини і громадянина 1789 р.), а також долати причини й наслідки своїх тоталітарних практик вже ХХ ст., позначених масовим порушенням прав людини (німецький нацизм, італійський фашизм, іспанський франкізм, частково – російський більшовизм, що захопив був Східну Європу вже після Другої світової війни). Чи варто згадати ще одну славетну сторінку в історії Європи, відому як «Весна народів» – національно визвольні рухи як поневолених імперіями народів, так і антимоноархічні, республіканські революції в самих метрополіях.

Ба більше, сама Європа вже аж на зламі ХХ-ХХІ ст. стала на шлях подолання свого внутрішнього політико-світоглядного та соціально-економічного поділу на Схід і Захід, в основу якого теж було закладено права людини, зокрема відносини людини з державою, що зумовило виникнення й розвиток дихотомії концепцій прав людини – ліберальної (держава для людини) та етатистської (людина для держави).

Потужним поштовхом до нинішнього об'єднання Європи стало зруйнування в 1989 р. Берлінської стіни, що майже тридцять років розділяла Німеччину на Схід і Захід. Попри загрозу отримати до 10 років в'язниці або бути застреленим, через Західний Берлін у період тільки з 1949 до 1961 р. (тобто до збудування муру) НДР залишило понад 2,7 млн людей, що прийнято було називати "голосуванням ногами" на користь капіталістичної системи [4]. За даними уряду НДР, під час спроби перетнути Берлінську стіну загинуло 125 людей. За інформацією ВВС, під час спроби втечі було вбито 1245 людей [5].

Поваливши комуністичні уряди, східноєвропейські народи, сповнені прагненням у подальшому захистити свою свободу та демократію від неусунутої повністю російської загрози, незважаючи на деякі поверхові процеси лібералізації в самому совєцькому союзі як умови надання йому західної фінансової та продовольчої допомоги через неефективність та занепад соціалістичної економічної моделі, стали наприкінці 1990-х рр. спочатку членами безпекової організації – НАТО, а згодом і економічної –

ЄС, коли у 2004 р. відбулося його найбільше розширення за територією та населенням (одразу вступило 10 постсоціалістичних країн). Адже, як зазначено в ст. 3 Договору про ЄС, Союз надає своїм громадянам простір свободи, безпеки й правосуддя без внутрішніх кордонів, на якому забезпечено вільний рух осіб разом з належними заходами, пов'язаними із контролем на зовнішніх кордонах, притулком, імміграцією та попередженням і боротьбою зі злочинністю [6]. У зв'язку з цим виключно Захід став привабливим місцем трудової імміграції та політичного притулку для людей із незахідного світу – переважно Азії та Африки. Європа утримує лідерство як пункт прагнень мігрантів (82 млн), за нею йдуть Північна Америка (59 млн), Австралія (6 млн). Зі свого боку, третина всіх міжнародних мігрантів походять з Індії (18 млн), Мексики (12 млн), Китаю (11 млн.), РФ (10 млн.), Сирії (8 млн.) [7]. Після повномасштабного вторгнення РФ 2022 р. з України виїхало 6,5 млн. людей – понад 5 млн. до Європи, решта – до США і Канади.

У тоталітарному совєцькому союзі та в деяких його союзних республіках (переважно в Україні та країнах Балтії) з 1960-х рр. виникають дисидентські правозахисні рухи. В Україні це відома, утворена 1976 р. Гельсінська група, мета якої – сприяння виконанню владою Гельсінських угод 1975 р., якими, зокрема, було передбачено узгодження зобов'язань держав-підписантів з питань прав людини і основних свобод, в тому числі свободи пересування, контактів, інформації, культури та освіти, права на працю, на освіту і медичне обслуговування. Найбільш активні учасники цих рухів піддавалися за звинуваченнями в «антирадянській агітації та пропаганді» або тривалим термінам ув'язнення, або заходами каральної психіатрії.

Події в сучасній Україні – Помаранчева революція 2004 р, Революція Гідності 2013-2014 рр. – стали свідченням прозахідної орієнтації більшості українського суспільства, завдяки якій мали б бути захищені передовсім громадянські та політичні права і свободи (свобода пересування, активне виборче право), а влада мала б бути періодично змінюваною, прозорою та передбачуваною у своїх рішеннях, а найголовніше – це свобода вибору як стрижень західної концепції людиноцентризму.

Поза межами географічного Заходу можна ще згадати «Арабську весну» чи то рухи за демократію в Гонконзі, Венесуелі, Білорусі й Ірані – скрізь, де люди повстають проти тиранії, деспотії та узурпації, вони посиляються на права, закріплені в Декларації ООН.

Диктатури різних кольорів так бояться потенціалу поширення прав людини, що не задовольняються придушенням таких повстань надзвичайним насильством всередині своїх країн. Вони навіть сформували глобальний альянс, щоб знищити цілу ліберально-демократичну цивілізацію, яку вони призначили джерелом цієї небезпеки. Правителі Росії, Китаю, Північної Кореї й Ісламської Республіки Іран упевнені, що історичний момент для

цього остаточного удару вже настав.

На руку їм і те, що й у демократичних суспільствах дедалі більше підживлюють сумніви про універсальну чинність прав людини. Тут насамперед ідеться про згадану вже різноманітність «культур», яким не можна «нав'язувати» західні цінності. Однак цей аргумент ґрунтується на містифікованому уявленні про «культуру», яке передбачає, що йдеться про незмінну надісторичну сутність. Але навіть європейській культурі, як вже зазначалося, знадобилися тривалі й запеклі баталії, перш ніж права людини акцептували як складову її самосвідомості. Те, що це відбулося й у країнах за межами Західної півкулі, як-от, Тайвань, Південна Корея та Японія, доводить, що «культура» не може бути аргументом проти глобальної чинності прав людини. Тим більше що ці країни щоразу демонструють всілякі технологічні прориви; Японія входить у п'ятірку найбільших економік світу, а 8 із 10-и найбагатших країн за сукупним ВВП є Західними.

Авторитарні й тоталітарні системи правління застосовують культурологічний аргумент, щоб виправдати свої репресивні й навіть убивчі практики від звинувачень у порушенні елементарної гуманності. Для цього використовують такі конструкти, як специфічне «ісламське» або «китайське» розуміння прав людини, щоб надати правдоподібності тому, що дискримінація жінок у мусульманських країнах або «перевиховання» етнічних меншин, таких, як уйгури в Китаї, – результат турботи правителів про досконалу «культурну ідентичність» [8].

Згаданий вже нами принцип толерантності у сфері правового поліцентризму та викладене вище дозволяють констатувати, що саме виключно Захід як політико-правова, а не географічна категорія, толерує культурну, релігійну та етнічну різноманітність (в т. ч. щодо сексуальної орієнтації), тоді як його опоненти, навпаки, здебільшого агресивні та нетерпимі до проявів окремішності. Більше того, така нетерпимість часто поєднана із лицемірством і лукавством: на тлі заяв про «традиційні цінності» та «духовні скрепи» маємо численні приклади аморальності та бездуховності (подружні зради, неафішована полігамія, позашлюбні діти, соціальне сирітство, алкоголізм, наркоманія). При цьому правителі й топ-бізнесмени не гребують на повну користуватися благами західної цивілізації, яку так часто на публіку критикують, як то навчання дітей у престижних вишах, тримання заощаджень і нерухомості, транспортних і плавзасобів, аби лише безконтрольно перебувати при владі для подальшого обкрадання ресурсів і народу, постійно гарантуючи йому лише на словах безпеку замість свободи.

На завершення маємо констатувати, що й сам Захід ще не позбувся, а то й, узагалі, набув певних проблем, серед яких найбільш промовиста – це його роздробленість та незлагодженість щодо управління міграційними кризами через різні рівні економічного розвитку країн, військово-фінансової допомоги Україні, відносної ще залежності від російських паливно-енергетичних носіїв, протидії російській деструктивній пропаганді та

корупції. На тлі цих негараздів починає вимальовуватися поділ Європи не на Захід та Схід, а на Північ і Південь, як було ще за часів пізньої античності з греко-римською цивілізацією на півдні та варварськими племенами на півночі. Зараз же вони міняються місцями: найнепохитніші та найпослідовніші у підтримці України та протидії російській пропаганді й корупції – скандинавські й англосаксонські країни, Фінляндія та Нідерланди; поміркованість зберігають країни середнього поясу – Німеччина та Франція й католицькі країни півдня – Італія та Іспанія; а найбільш уражені до російського впливу – православний південний схід Європи – Греція, Сербія, Кіпр, Болгарія. Між ти проводити якісь паралелі між рівнем життя та релігійністю країн, а тим більше, праворозумінням – досить складна тема окремих досліджень.

Та й сама Декларація останнім часом піддається якщо не критиці, то, принаймні, аналізу на предмет, наприклад, соціально-економічних прав чи обов'язків особи перед державою, чим вправно маніпулюють тоталітарні режими. Попри це, декларація, названа універсальною, була й залишається дороговказом для націй, націлених на побудову вільного, справедливого, безпечного та заможного суспільства, а демократіям, зі свого боку слід ефективніше протидіяти (навіть асиметрично) тим ідеологіям, що узурпують та спотворюють ідею прав людини.

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року (неофіційний переклад). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

2. Кучук А. М. Основи теорії правового поліцентризму : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

3. Пахльовська О. Статус народів вимірюється їхньою волею до буття. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/2212927.html>.

4. Хмельницька В. Цей день в історії: хто і навіщо збудував Берлінську стіну. URL : <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/cey-den-v-istoriyi-hto-i-navischo-zbuduvav-berlinsku-stinu-2133022.html>.

5. Пивоваров С. 34 роки тому впав Берлінський мур, що розділяв Німеччину. Це було неминуче, але сталося майже випадково через плутанину в соцпартії НДР (архівний матеріал). URL : <https://babel.ua/texts/37857-30-rokiv-tomu-vpav-berlinskiy-mur-shcho-rozdilyav-nimechchinu-ce-bulo-neminuche-ale-stalosya-mayzhe-vipadkovo-cherez-plutaninu-v-socpartiji-ndr>.

6. Консолідована версія Договору про Європейський Союз. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

7. Кількість мігрантів у світі перевищила 270 мільйонів : доповідь. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2782330-kilkist-migrantiv-u-sviti-perevisila-270-miljoniv.html>.

8. Герцінгер Р. Права людини як вибухова сила. URL : <https://tyzhden.ua/prava-liudyny-iyak-vybukhova-syla/>.